

ську форму. Воював у складі Української Галицької Армії проти більшовиків до серпня 1920 р. У цей час Я.Голота з великими сподіваннями чекав на становлення Української Соборної держави.

Проте події, які призвели до поразки національно-визвольних змагань і падіння УНР, змусили Якова Голоту емігрувати до Чехословаччини. Проживаючи тут, він одержав чеське громадянство. Його фахово-педагогічні здібності стали в нагоді, коли за призначенням відділу шкільництва Підкарпатської Русі упродовж 1920-1922 рр. працював директором Берегівської гімназії. З 1922 р. до 1938 р. Я.Голота займав посаду професора Мукачівської торговельної академії. На особисте запрошення Августина Волошина він знову повернувся до Ужгорода, де почав працювати професором учительської семінарії. Після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. цей навчальний заклад було евакуйовано до Севлюша (м.Виноградово), де Яків Голота продовжував викладати [167, С.63].

У 1939 р. Я.Голота, разом із своїми учнями, став на захист Карпатської України зі зброєю в руках. Він став одним із перших, хто організував збройний опір угорським загарбникам. Спочатку очолювані ним гімназисти обороняли підступи до Виноградова, а коли місто впало, дали бій гортистам на Красному полі, що поблизу Хуста. Цим самим вони надали можливість послам Союму Карпатської України провести свої засідання і прийняти історичної ваги рішення. Із своїми спогадами про події 15-16 березня 1939 р. Я.Голота поділився з читачами у статті «Від Королева до Хусту», яка була опублікована у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі», що побачив світ 1939 р. у Відні.

Як активного захисника Карпатської України, 16 березня 1939 р. Якова Голоту було заарештовано і згодом ув'язнено в Тячівській тюрмі. Його звільнили лише тоді, коли стало відомо, що свого часу він служив офіцером австро-угорської армії. Після цього Яків Голота з дружиною виїхав до Відня. Через деякий час він знову повернувся до Чехословаччини, де й проживав до останніх днів свого життя. Помер Яків Голота 17 вересня 1964 р. в м. Брно і похований на центральному кладовищі міста [167, С.63].

ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ (1897-1974)

23 квітня 1897 р. у подружжя Степана і Олени Гренджив у с. Воловому (тепер Міжгір'я) народився син, якому щасливі батьки дали ім'я Василь. Пройде якихось тридцять років, і про письменника Василя Гренджу-Донського знатимуть дорослі і малі, закарпатці і галичани. Його твори видаватимуться не тільки в закарпатській періодиці, але і у Львові та Харкові. Він ввійде в літературу та історію краю як поет, що видав першу збірку поезій літературною українською мовою, як людина, яка завжди на пер-

ний план ставила не власні інтереси, а загальнонародні, поезія якого закликала до боротьби. Все своє життя «верховинський соловейко» буде пишати з своїм народом:

«Несу в хустині грудочку землі,
орошену і кров'ю, і сльозами,
нехай потішить душу в чужині,
пригноблену тривожними думками».

Про батьків у Василя Степановича залишились найкращі спогади. «Спробую батька змалювати, — писав пізніше письменник в короткій автобіографії, — гарний, стрункий, трохи вищого, за середній, росту. Водосся чорне, а очі дивно-сині, як синє небо. Вуси біляві, тобто «жовті». Якась дивна примішка. Цю прегарну красу задержав він до тридцять п'ять років свого життя, бо пізніше праця і недуга знищили його разом з красою». Якщо батько «все був у гуморі», то мати «була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала». Василь Гренджа-Донський народився у звичайній працелюбній верховинській сім'ї, яких на зламі століття були тисячі. У своїй статті «А что хотят они?», опублікованій в газеті «Свобода» у 1922 р., письменник писав, що «мой отець бідний чоловік, хлібороб, мати боса ходить, невби знали за м'ясо ай молока не видять, только сухій хліб й того недоста. Я сам голий, як палець. Больше раз борюся з голодом як сытий був».

Прийшов час йти до школи. «Коли батько мене увів до школи, — пригадував поет у своїх «Спогадах», — Бокотей (так звали вчителя — М.В.) покругив головою і сказав: «Зпізналися, Степане, адже самі бачите, що школа вже переповнена». Та, все-таки, упрошування допомогли і Василя зарахували учнем першого класу. «В першій клясі я був чи не найгіршим учнем. Букви прочитати я вмів, але сполучувати їх у склади та слова я ніяк не міг». Причина цього полягала не в низьких здібностях Василя, а в бездарності тодішньої шкільної методики. Чого не навчили в школі, навчився сам, а тому, коли перейшов до другого класу, то читав «зовсім плавно».

Закінчивши шість класів, Василь мав велике бажання продовжити навчання, однак такої можливості у нього не було. До того ж, важко заховір на туберкульоз батько. Доводилося підзаробляти на кусень хліба читанням Псалтиря над померлими, співати на похоронах, носити пошту, виконувати обов'язки писаря у місцевого адвоката. На останній роботі довго не пробув, бо почалася Перша світова війна. З 12-м гонведським полком Василь Гренджа-Донський потрапив на російський фронт, а під час наступу Брусилова, у серпні 1916 р., його було важко поранено: куля пройшла через груди, повертіла легені у двох місцях. Після вилікування направили спочатку на румунський, а згодом на італійський фронт. Проте справжніх боїв вже не було, Австро-Угорська монархія розвалювалася.

Наприкінці квітня 1919 р., перебуваючи в Будапешті, Василь Гренджа-Донський познайомився з Манцікою Вільгельм і через деякий час одружився. Незабаром у молодого подружжя народилися дві доньки — Ольга і Аліска. Проте шлюб виявився недовготривалим, бо батьки дружини «виховали з неї малярку, і поетові не вдалося її перевиховати». Наслідком такого виховання був той факт, що вона «Ольгу вповні змодаризувала протягом років». У 1930 р. шлюб розпався. Другий шлюб виявився набагато міцнішим. Маруся Гренджа-Донська стала надійним помічником і соратником Василя Степановича.

Займатися літературною діяльністю Василь Гренджа почав рано. У своїх спогадах поет писав: «Десять мав тоді 14 років, як вислав один вірш небіжчикові Михайлові Врабелеві до Будапешту, що й побачив світ в «Неділі»... Але переробили його, і я більше не пробував писати». Справжнє захоплення літературою припадає на 20-ті роки. Цікавими є думки Василя Степановича про деяке розширення свого прізвища. «Тоді я придумав щось іншого, — писав поет, — адже Україна тягнеться до Дону — чому не назватися Донським»? Це звучало гарно. І так перша збірка вийшла вже під новим іменем». На початку 1923 р. В. Гренджа-Донський видав книгу «Квіти з терням», передмову до якої написав відомий галицький письменник Василь Пачовський. Необхідно погодитись з сучасним українським літературознавцем О. Мишаничем, що «Квіти з терням» «були свіжим струменем у тогочасному літературному житті Закарпаття». У першому збірнику поетичних творів поета переважала соціальна лірика. Вона була притаманною і для подальших творів В.Гренджі-Донського. Це визнав і сам письменник: «Мої вірші були досить гострі. Боровся я проти безробіття, проти злиднів, проти денационалізації і чехізації».

На протязі 20-х років одна за одною виходять його поетичні збірки «Золоті ключі» (1923), «Шляхом терновим» (1924), «Китиця квіток» (1925), «Тернові квіти полонин» (1928). Останню відомий літературний критик 20-30-х рр. В.Бірчак вважав найкращою збіркою лірики В.Гренджі-Донського, в якій переважає суспільно-політична та патріотична лірика. Постсумує над долею свого народу, тужить разом з ним. У таких віршах, як «Оце мій рідний край», «Русин» та інших викривається сучасна поетові дійсність, чехізація. В.Гренджа-Донський часто вживає такі образи, як «тюрма», «кайдани», «сум», «неволья», «темниця», «страждання», «сльози», «журба», «голод». Однак, це не є доказом того, що поезія Гренджі-Донського песимістична. Він, як ніхто інший, був переконаним оптимістом. У 1936 р. вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В однойменному вірші цієї збірки поет вірить, що настане той час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В.Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша — 1928) вірша «Марш молоді Карпатської Укра-

тні». Куплет, яким завершується цей твір поета, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

«Повстав наш край із крови, із руїни,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ!»

Уже на початку 20-х рр. Гренджу-Донського заповонила історична тематика. У 1922 р. на сторінках журналу «Пчілка» він опублікував історичну поему «Червона скала», а в 1925 р. драму «Сотня Мочаренка». Революційним подіям 1918-1919 рр. на закарпатській Гуцульщині він присвятив збірку оповідань «На зустріч волі» (1930). Найкращими зразками історичної прози В. Гренджі-Донського є його дві повісті «Ілько Липей — карпатський розбійник» (1937) і «Петро Петрович» (1937). Останню високо оцінили сучасні Гренджі-Донському критики. «Оцю повість, — писав В. Бірчак, — можна оцінювати з різних точок, можна закинути деякі анахронізми, можна навести приклади, де автор неповні випрацював поодинокі мотиви — та мимо всего треба зазначити, що цю повість читаємо гладко й живо і що в розвою творчості Гренджі-Донського вона становить великий крок».

Василь Гренджа-Донський був чудовим і висококваліфікованим журналістом, редактором і співробітником таких популярних видань, як «Наша земля», «Пчілка», «Русин», «Неділя», «Свобода», «Українське слово», «Нова свобода». Його постійно можна було побачити серед просвітян, учнів шкіл і студентів учительських семінарій, де він читав лекції, або просто вів бесіди. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської, яка по праву вважається найкращим біографом батька, «літературний доробок Гренджі-Донського вже при кінці 30-х років був немалий. Його поезії належали до кращих надбань закарпатських письменників і ними вклав своє ім'я в історію української літератури. Це був вік його поетичної творчості. Він видав близько 20 книжок. Пробував свої сили у всіх жанрах — поезії, епосі, драматургії, публіцистиці, виступав і з літературно-критичними статтями, записував і видавав фольклорно-етнографічні матеріали. Був завжди там, куди кликало життя...».

1938-1939 рр. — щасливі й трагічні в історії краю. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, внаслідок чого була зроблена спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Цей історичний акт слід розцінювати як другий, після визвольних змагань 1917-20-х рр., етап у створенні Української держави. Закарпатські українці довели, що бажають возз'єднатися з великим українським наро-

дом. За пропозицією Августина Волошина В.Гренджа-Донський очолив редакцію урядової газети «Нова свобода». «Всю увагу газети, — пригадував Василь Степанович, — я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби». 4 березня 1939 р. письменника було включено до відділу преси і пропаганди, який очолював Володимир Комаринський. *(Тогочасну журналістську діяльність В.Гренджі-Донського досить повно описано у попередніх розділах — Ред.).*

Починалися трагічні дні Карпатської України та її мужніх захисників. Розстріли, в'язниці тепер стали звичайним явищем. В. Гренджу-Донського заарештували і помістили в Тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Вар'юлопош. До речі, вже тоді ходили чутки про смерть В. Гренджі-Донського. Львівська газета «Нова Зоря» (1939. — 8 червня) повідомляла, що поета помістили до угорського концтабору в Ниредьгазі. Професор М.Омельчикова написала некролог «В.Гренджа-Донський» (Жіночка доля. — 1939. — Ч.4). Видатний словацький письменник Франьо Краш написав вірш-некролог, в якому високо оцінив заслуги Гренджі-Донського, назвав його «забутим співцем полонин», а його земляків — «народом героїв». Але поет в угорських таборах не загинув, а 5 липня 1939 р. одержав повістку, згідно з якою вважався вільним, хоч зобов'язувався постійно зголошуватися до поліції. Добре знаючи, яким буде ставлення угорських властей до українського письменника-патріота, Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

Післявоєнна Чехословаччина мало чим відрізнялася від Радянського Союзу, а тому закономірно, що Василь Степанович не мав можливості писати в дусі кінця 30-х років. Однак необхідно погодитися з твердженням Зірки Гренджі-Донської, що творчість письменника в еміграції була різноманітною і багатою. В цей час вийшли з друку нові поетичні твори, зокрема «Криваві тумани» (1965), «В тилу ворога» (1965), «Наше півстоліття» (1967), «В сторіччя Т.Шевченка» (1961) та ряд ін. В. Гренджа-Донський взявся за переробку ранніх своїх творів — «Князь Лаборець», «Василина — князівна гуцулії», «Олена Верховинка» та ін. Що стосується преси, то в цей час письменник підготував до друку «Спогади» і «Мадярські звірства», однак вони побачили світ тільки завдяки дочці поета Зірці уже після смерті батька. Щоденник «Щастя і горе Карпатської України» був опублікований у восьмому томі «Творів Василя Гренджі-Донського» накладом «Карпатського Союзу» у Вашингтоні.

Останні роки письменник напружено працював над романом «Сини Верховини», який запланував видати у двох томах. В численних листах до дочки в США він постійно знайомив її з просуванням роботи над романом. Навіть в останньому листі, датованому 20 червня 1974 р., В.Гренджа-Донський писав: «Роман «Сини Верховини» переписую, вже маю більш як половину на часописі. Цього року хочу бути з ним готовий».

В емігрантський період Гренджа-Донський продовжував працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степанович неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 р. він з рук президента одержав орден «За відбудову», а в грудні 1968 р. йому присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв.

Та його тягнуло додому, на рідну Верховину. Така нагода трапилася в 1970 р. Зірка Гренджа-Донська так описала його відвідини рідного краю: «Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він тоді своє рідне село й околицю і врешті міг поклонитись рідним полонинам особисто... Вдивлявся в кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких залишив частину своєї молодості...». Відвідав знову знає йому вже «Морське око» в Карпатах — Синевирське озеро, де часто бував під час своїх мандрівок у молодих роках». Вдруге Василь Гренджа-Донський побував у Закарпатті в 1973 р.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 р. на 77 році життя. Дочка поета пригадувала: «Кілька місяців не приходили листи від батька... Та враз, серед ночі, 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата: «...Татко помер...».

Похорон поета відбувся 29 листопада 1974 р. в Братиславі на кладовищі «Славічіє удоліє». На могилі Василя Гренджі-Донського виступили найближчі його друзі та соратники: біограф Михайло Молнар, д-р М.Роман, засновник українського театру у Закарпатті Юрій Августин Шерегій.

Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в Закарпатті. Все своє життя він плідно працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценок, 36 казок для дітей, 12 п'єс та сценок, 38 радіосценок, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами — сім. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає підставу стверджувати, що «карпатський соловейко» був одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ ст. [16, 390, 244, 246, 251, 263].